

IV. SPOMIENKY, JUBILEÁ

PĚTADEVADESÁTINY ČLENA KORESPONDENTA ČSAV VILÉMA CHMELAŘE

V tomto roce (19. 11. 1987) se dožívá prof. PhDr. Vilém Chmelař, DrSc., velmi vzácného životního jubilea. Již při různých předcházejících příležitostech jsme se zamýšleli nad vědeckým dílem nestora psychologů v Československu i nad jeho pozoruhodnou osobností. Autory těchto rozborů byli L. Kolářková (1952), J. Doležal (1962), B. Chalupa (1972), R. Konečný (1972), O. Kolaříková a J. Viewegh (1977, 1982) a jiní.

Jubilant se již po několik let nepodílí ze zdravotních důvodů na činnosti v našem oboru. Po velmi dlouhém období, kdy takřkajíc každý psycholog znal profesora Chmelaře, nastalo teď jiné, kdy nejmladší generace ho případně již nezná. Ale jde také o to, že jubilant reprezentoval svým životním dílem určitý časový úsek vývoje našich psychologických věd, úsek, který sice již patří minulosti, ale který přitom nejedním podnětem ovlivnil jejich dnešní podobu. V díle prof. dr. Chmelaře najdeme takových podnětů mnoho; návraty k němu nám stále přinášejí mnoho poučení.

Student psychologie, které připravoval v 70. letech diplomovou práci o historii brněnské psychologie, vyslechl s jistým překvapením sdělení, že mladý Vilém Chmelař studoval na filozofické fakultě Karlovy university v letech 1920—1925 filozofii, historii a zeměpis. Zareagoval tehdy otázkou: „Tak Vy jste nestudoval psychologii?“ Pokládal totiž za samozřejmou situaci teprve pozdější, kdy psychologie se stala samostatným, plně konstituovaným oborem vysokoškolského studia.

Ale když osmadvacetiletý Vilém Chmelař se zapisoval — po víceletém učitelském působení na venkovských školách — na pražskou filozofickou fakultu, mohl volit jen z těch oborů, které se tehdy nabízely. K psychologii vedla v té době jen úzká cestička v rámci filozofie; ale on ji objevil a šel pak po ní — zpočátku málo schůdné — celý život. Neobyčejnou posilou tohoto jeho zaměření se stal v letech 1922—1923 studijní pobyt v Lipsku, jakožto tehdejším světovém centru experimentální psychologie, v ústavu, v němž zakladatelské dílo krátce předtím zesnulého Wilhelma Wundta bylo skutečností ještě zcela živou a aktuální. Chmelař získal tímto ročním pobytem odbornou inspiraci tak výraznou a vydatnou, že z ní mohl čerpat v průběhu celé své další profesionální dráhy. Ovšem, když se po získání doktorátu filozofie vrátil z pražských studií na rodnou Moravu (je rodákem z Podolí u Přerova), musel opět hledat existenční zajištění ve svém původním učitelství. V roce 1926 nastoupil do Ústavu pro tělesně vadné v Brně-Králově Poli; zde se mohl na okraji svého učitelského úvazku uplatňovat z vlastní iniciativy a záujmu také již jako psycholog (pochopitelně, ne ve smyslu systemizovaného místa). Ale vyskytla se ještě jiná příznivá okolnost: prof. dr. Mihajlo Rostohar zřídil právě v tom roce na brněnské filozofické fakultě pracoviště nazvané Psychologický ústav. Chmelař se tu stal asistentem, ovšem nehonorovaným; o 13 let později, krátce předtím než nacisté v roce 1939 uzavřeli všechny české vysoké školy, se z psychologie habilitoval. Žít ovšem mohl — jako soukromý docent — jen ze svého učitelství a bylo tomu tak až do konce 2. světové války. Až v roce 1945 začala

Chmelařova dráha vysokoškolského učitele psychologie a vědeckého pracovníka tohoto oboru; pokud jde o její podrobnosti, odkazujeme na články autorů uvedených shora. V průběhu této dráhy prof. dr. Chmelař se stal jedním z předzasloužil o to, že dnešní cesta mladých lidí do tohoto oboru se nepodobá cestě jeho, že může již být — odhlédneme-li od obtíží působených příliš velkým zájmem o studium psychologie — relativně široká, přímá a krátká.

Inspirován svým lipským pobytem, nepochybně však také na základě osobnostních předpokladů, Vilém Chmelař promítl do svého vědeckého díla pojetí psychologie jakožto exaktní vědy zkoumající psychiku jako funkci mozku a uplatňující metodologii v podstatě přírodovědnou, jejímž těžištěm je experiment, měření, kvantifikace dat. Východiskem tu byla orientace na psychofyziku; pro Chmelařovo dílo byl vždy příznačný zřetel k nalézání zákonitostí psychického dění.

Badatelsky se zaměřil na problematiku percepce, pozornosti a poznávacích procesů. Monografie o vnímání tvarů v indirektním vidění (1937) přinesla výsledky týkající se vlivů různých druhů podnětů na procesy vnímání. Kromě jiného Chmelař uplatnil již zde svůj zájem o zkoumání vjemů tvarů v indirektním vidění; na tuto problematiku se pak soustředil i v následujících 20 letech, jak tomu nasvědčuje studie z roku 1959. Pozoruhodným výsledkem je tu zejména prokázání neplatnosti Weberova-Fechnerova zákona při odhadu velikosti úhlů u plošných černých výsečí a u úhlů s rameny při direktním a indirektním vidění. Jiný výsledek podobného významu souvisí s jinou částí perceptologické problematiky, totiž s vlivy trvání jednoduchých a složitých optických podnětů na dynamiku optických vjemových struktur. Zde Chmelař zjistil, že při vnímání krátkodobě exponovaných složitých statických předmětů zákon Bunsenův-Rosceův se uplatňuje jen v omezené míře. Od roku 1936 až po 80. léta se jubilant zabýval zkoumáním aktivní optické a akustické pozornosti; jeho vývojová křivka aktivní optické pozornosti, kterou vyvodil za pomoci metody bezesmyslového materiálu s kritickými prvky, znamenala svého času světovou prioritu v této problematice. Později dospěl prof. dr. Chmelař ve spolupráci s matematikem P. Oseckým k zobecňujícímu zjištění, že průměry délek intervalů nepřetržité aktivní optické nebo akustické pozornosti jsou rozloženy v souhlase s exponenciálním zákonem a že průběh aktivní pozornosti vystihuje model, který ji nahlíží jako stacionární markovský proces. V okruhu poznávacích procesů přinesly mnoho již jubilantovy studie ze 40. let o poznávání předmětů z jejich vnímaných částí dětmi raného věku a o poznávání zobrazených předmětů dětmi 12—14-letými. Později se Chmelař zaměřil na otázky představ a myšlení; za pomoci originálních metod studoval vývoj představy děje na základě poskytnutí dílčích optických dojmů, typy vytváření představ děje, význam jednotlivých myšlenky pro reprodukci exponovaného děje aj. Uvádíme to vše samozřejmě jen ve zkratce pro informaci dnešním, většinou již jinak tematicky orientovaným psychologům, ale také proto, že Chmelařovo badatelské dílo se vyznačuje kvalitami, které ve světě vědy nikdy neztratí svou hodnotu a aktuálnost. Jde především o přísnou myšlenkovou sevřenost jeho prací, o jejich koncepčnost a v tomto rámci o naprostou funkčnost veškerého textu; je tu vždy úsilí o krajní objektivitu při interpretaci dat, velká šíře úvahového pole, zohledňování mnoha v úvahu přicházejících hypotéz. Neměli bychom se od profesora Chmelaře všichni mnohemu učit?

Tímto svým dílem jubilant nepochybně patří k hlavním iniciátorům základního psychologického výzkumu u nás. Ale nezapomínáme, že je také zakladatelskou osobností našeho psychologického výzkumu aplikovaného. Tuto orientaci nacházíme již v jeho pracích z 20. a 30. let, pojednávajících o psychické struktuře zmrzačeného dítěte, o písmu dětí trpících Littleovou chorobou, o senzomotorických reakcích u dětí stížených různými nervovými chorobami anebo kostní tuberkulózou. Někdejší učitelská profese učinila jubilanta zřetelům si pak při svých výzkumech aktivní pozornosti kladl otázku, zda hodinová experimentální situace se svými nároky na dynamiku pozornostního výkonu pokusných osob může být nahlížena jako model vyučovací hodiny. Ostatně u prof. Chmelaře najdeme také přínos k aplikovanému výzkumu v okruhu psychologie práce; v jedné ze svých studií (1963) se zabýval otázkami optického postřehu v zorném poli řidičů aut. Vcelku jsou to tedy přinejmenším tři úseky aplikovaného psychologického výzkumu, jejichž předznamenání najdeme v Chmelařově díle.

Někdo by možná očekával, že vědecký pracovník té generace, k níž prof. dr. Chmelař náležel, nebude mít mnoho smyslu pro otázky uplatnění psychologie v různých oblastech společenské praxe formou konstituování profese psychologa. Ale bylo tomu právě naopak; jubilant se po dlouhá léta podílel na všem, o co kliničtí, poradenští, průmysloví a jinak orientovaní psychologové usilovali. Mnohé tu dokonce inicioval, mnohé svou vědeckou autoritou zaštil; generaci dnešních padesátníků-šedesátníků je to dobře známo. Z různých úseků společenské praxe jubilantovu srdeci bylo zvláště blízké profesijní a výchovné poradenství; na jeho rozvinutí vynaložil mnoho koncepčního i organizačního úsilí. Vždyť již ve 30. letech se zasloužil o to, že na Moravě bylo zřízeno více než 70 poraden pro volbu povolání; později, koncem 50. let, stál u zrodu našeho psychologického výchovného poradenství. Dnes je nám zřejmé, že prof. dr. Chmelař anticipoval všemi těmito snahami potřebu a možnosti rozpracovat — na úrovni péče o konkrétního mladého člověka — významnou teorii životní cesty resp. biodromálního vývoje, která je v současné době pozoruhodně rozvíjena jak v SSSR, tak u nás na slovenském pracovišti.

Jestliže jsme shora hovořili o životním díle člena korespondenta Viléma Chmelaře, řekli jsme mezi řádky nepochybně mnohé i o jeho osobnosti. V úvodu jsme konstatovali, že mezi našimi psychology je velmi mnoho těch, kteří prof. Chmelaře osobně znají. Někteří z nich měli v tomto směru možnosti občasné a náhodné, jiní dlouhodobější a pravidelnější; mohli ho poznávat nejprve jako učitele a examinátora, potom jako lodivoda křehkých plavidel první profese u nás tehdy nové — vypluli na rozbouřené moře společenské praxe, a ještě později jako vedoucího vědeckého pracoviště a současně spolupracovníka na něm. Svého času jsme se snažili s J. Vieweghem načrtnout osobnostní portrét prof. dr. Chmelaře (viz 6. číslo Československé psychologie XXVI, 1982); proto autorka těchto řádků se nyní v tomto směru omezí jen na zdůraznění několika základních kontur.

Každý, kdo přišel s prof. dr. Chmelařem do styku, si musel povšimnout, že je to velmi pracovitý člověk. Bylo tomu tak, že práce nejenom naplňovala jeho život až po okraj, ale přímo splývala s jeho smyslem; mnohem spíše než vnučeným břemenem byla mu nejlepší a nejzajímavější stránkou světa i hlavním polem osobní seberealizace. Shora jsme již zdůraznili, že prof. Chmelař se ne-

exponoval pracovně jen na tom poli, které bylo v úzkém smyslu slova „jeho“. Naopak, dovedl vždy přesahovat sebe a své bezprostřední zájmy; za léta své činnosti vyvinul nepřehledně mnoho obětavého úsilí v nejrozmanitějších záležitostech, a to od těch, které se týkaly různých stránek základního rozvoje oboru psychologických věd až k popisům práce psychologů z dětských domovů či poraden.

Dobrou práci je však sotva možné dělat bez jisté míry úzkosti o její kvalitu a zdar; potvrdily to ostatně některé psychologické výzkumy. V tomto smyslu prof. Chmelař nebyl výjimkou; krajní pečlivost byla pro něho příznačná a byla jednou ze základních charakteristik jeho přístupu k pracovním úkolům všeho druhu. Lidé to o prof. Chmelařovi věděli; ve světě plném náhod a nepravidelností jim představoval něco jako živoucí princip krajní spolehlivosti.

Méně očividné byly některé jiné stránky jeho osobnosti. Především, se to týká jeho bytostně filozofického přístupu ke světu a životu, uplatňovaného zejména ve sféře jejich hodnotové interpretace a prostřednictvím vytvoření velmi moudré osobní hodnotové hierarchie. Právě tak bytostný byl však jubilantův smysl pro účelnou a zdravou ekonomii osobních sil; to, čemu se odborně říká duševní hygiena, realizoval spontánně celou svou osobností. Nevyčerpával se rozčilováním, pocity zklamání, skepse, pesimismu; zlu ve světě čelil svou střízlivou vytrvalostí a nadto i prostřednictvím jakési pozoruhodné osobnostní dimenze, charakterizované neobvyklou syntézou vysoce kritického smyslu pro realitu a hlubokými zdroji syčeného optimistického životního postoje. Přitom však prof. Chmelař — zřejmě na základě dlouhodobé zkušenosti — věděl, že všichni nemají tyto jeho povahové kvality; vůči chybám a slabostem druhých lidí projevil nejednou mnoho moudrého nadhledu.

Jubilantovu vědeckému, pedagogickému a organizátorskému dílu se dostalo různých ocenění; jako příklady stačí snad uvést Řád práce (1963) a Zlatou plaketu „Za zásluhy o vědu a lidstvo“ (1972). Ale jsou ještě jiná ocenění realizující se způsobem méně oficiálním; je to osobní odezva, kterou člověk a pracovník po sobě u lidí zanechává a kterou průběh času zvýrazňuje. S plynoucími lety vzrůstá náš obdiv k osobnosti prof. dr. Chmelaře; stále více ho uznáváme za vzor mravních i vědeckých kvalit, za významného budovatele psychologie v Československu a za nezapomenutelného učitele — v nejširším smyslu toho slova — většiny z nás.

Přejeme ze srdce členu korespondentu ČSAV Vilému Chmelařovi ještě dlouhá léta zdraví a osobní pohody.

Olga Kolaříková

PhDr. JOSEF STAVĚL (1901—1986)

17. března 1986 jen několik dnů po dovršení 85 let života odešel jeden z posledních zakladatelů československé psychologie univ. prof. PhDr. Josef Stavěl. Byl jedním z členů první kohorty psychologů, kteří ve 20. létech v nezmapovaném terénu vytyčovali stezky, ze kterých vycházíme dodnes. Svou činností patřil oběma našim národům a stopy jeho práce nalezneme jak v Praze, tak v Bratislavě. Při jeho odchodu bude snad užitečné vzpomenout jeho dílo a užít při tom převážně jeho vlastních slov z rukopisných vzpomínek. Dýchne z nich na nás duch doby a poznáme snad i pracovní podmínky i způsob myšlení našich